

CUMHURİYET DÖNEMİ DARBELERİN TÜRK DEMOKRASİSİ VE ÇAĞDAŞLAŞMASINA ETKİLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

Atiye EMİROĞLU*

Öz

Demokrasi anlayışının bir gerekliliği olan çok partili siyasi hayata geçiş, Türkiye’de Cumhuriyetin ilanından yirmi üç yıl sonra gerçekleşebilmiştir. 1950 seçimlerinden sonra CHP’nin yerine ilk defa başka bir parti iktidar olabilmıştır. Bir tür demokrasi deney sürecine giren Türkiye, bu süreçte çeşitli askeri darbelerle karşı karşıya kalarak demokrasi savaşını vermiştir. Bu çalışmada Türkiye’de darbeler süreci ve bu sürecin demokrasi ve çağdaşlaşma sürecine etkisi incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler

Çok Partili Siyasi Hayat, Darbeler, Darbelerin Demokrasi ve Çağdaşlaşmaya Etkisi

THE IMPACTS OF MILITARY COUPS ON TURKISH DEMOCRACY AND (POLITICAL) MODERNISATION

Abstract

Transition to multi-party period, which is considered to be essential part of democracy, could be eventually achieved twenty-three years after the declaration of the Republic of Turkey. Republican People’s Party was succeeded by another political party (DP), which came to power as a single power for the first time in the history of Turkish Politics in the 1950 elections. Throughout the country’s experiment with new democracy system, Turkey has fought for true democracy facing various military coups.

This study examines the period of military coups as well as the influence of this period on democracy and (political) modernisation.

Keywords

Multi-party Period, Military Coups, The Impact of Military Coups on Democracy and (Political) Modernisation

* Okt., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Ermenek M.Y.O. Öğretim Elemanı. aemirolumu.edu.tr

GİRİŞ

Demokrasi; temsili demokrasi, doğrudan demokrasi ve yarı doğrudan demokrasi olmak üzere üç kısma ayrılmaktadır. Doğrudan demokraside; halk, egemenliği elinde tutar ve egemenliğin tek sahibidir. Halkın hiçbir kurum ya da kişiye devretmeden egemenliği elinde tutması doğrudan demokrasiyi en ideal demokrasi şekli yapar. Nitekim egemenliğin kullanılması noktasında temsilcilerin olmadığı bu demokrasi şeklinde halk egemenliği devretmemektedir.¹

Temsili demokrasilerde ise; halk, seçtiği temsilciler aracılığıyla yönetime katılır. Devlet organları seçilen bu kişiler aracılığıyla kurulur. Seçilenler halkın sözcüsüdür ve halkın ön gördüğü şekilde davranılması seçilenlerin demokrasiye ne kadar bağlı olduklarının ifadesidir.² Demokrasinin özünü, özgür ve adil bir seçim oluşturmaktadır.³

Yarı doğrudan Demokrasiler de egemenliğin kullanılması halk ve temsilciler arasında paylaşılır. Bu demokrasi uygulamasında yaygın olarak referandum, halk girişimi ve halk vetosu yöntemleri kullanılır. Referandumda halk, bir yasayı kabul edip etmediğine karar verebilir. Ayrıca halk, belli sayıda imza toplayarak yasama organını kanun çıkarmak üzere harekete geçirebilir.⁴

Modernleşme ise, en yalın tanımıyla, modernliğe doğru yaşanan süreci niteler. Anthony Giddens'a göre, "on yedinci yüzyılda Avrupa'da başlayan ve sonraları neredeyse bütün dünyayı etkisi altına alan toplumsal yaşam ve örgütlenme biçimlerine işaret eder". Peter Wagner, modernliğin başlangıcına on sekizinci yüzyılda gerçekleşen "demokratik ve endüstriyel devrimleri"⁵ yerleştirir.

Modernleşme, Batı'da dört yüzyıla yakın bir dönemde, kendi iç dinamikleri sayesinde gelişmişken, ancak Batılı olmayan toplumlarda modernleşme kendiliğinden olmayan ve dış etkenlerin itici gücü etrafında daha hızlı gelişmiştir.⁶

Bugün en ileri toplumlar seviyesini oluşturan Batı dünyasında var olan siyasi sistemin demokrasi anlayışını temel almasından dolayı modernleşme ve demokratikleşme Batılı olmayan ulusların bağımsız ve güçlü bir devlet olarak ayakta durabilmelerinin en önemli kuralları arasında sayılır.

I.Dünya Savaşından sonra Batılı olan toplumların geneli tarafından kabul görmeye başlanan demokrasi hareketlerine Türkiye Cumhuriyeti Devle-

¹ A. Şeref Gözübüyük, *Anayasa Hukuku*, Turhan Kitabevi, Ankara, 1998, s. 71.

² Gözübüyük, a.g.e., s. 72.

³ A. Dahl Robert, *Demokrasi Üstüne*, (Çev. Betül Kadioğlu), Phoenix Yayınevi, İstanbul 20001, s. 40-42.

⁴ Erdoğan Teziç, *Anayasa Hukuku*, Beta Yayınları, İstanbul 2006, s. 232.

⁵ Fahrettin Altun, *Modernleşme Kuramı: Eleştirel Bir Giriş*, Yöneliş yayıncılık, İstanbul, 2002.

⁶ Levent Köker, *Modernleşme Kemalizm ve Demokrasi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s. 51.

tinin kurucuları da duyarsız kalmamış gelişen ve değişen dünyanın bu gerçeğini anayasa ve inkılâplarla uygulamaya çalışmışlardır.

Demokrasi ve çağdaşlaşma yolunda ilerlemeye çalışan Türkiye’de bu sürece zarar verebilecek demokrasi dışı olaylar zuhur etmiştir. Özellikle 1960, 1971 ve 1980 askeri darbeleri buna örnek olarak gösterilebilir.

Bu çalışmada yukarıda ifade edilen askeri darbeler sürecinin Türkiye’de demokrasi ve çağdaşlaşmaya etkileri değerlendirilecektir.

A-DEMOKRAT PARTİ VE 1960 DARBESİ

1. Demokrasiye Giden Yolda Demokrat Parti

İkinci Dünya Savaşından sonra dünya iki gücün baskısı altında kalmıştır. ABD ve Sovyet Rusya’nın oluşturduğu bu iki güç sahip oldukları siyasi anlayışı tüm dünyaya kabul ettirmeye çalışmış, bu iki farklı gücün kendilerine taraf toplama savaşında Türkiye ABD’nin yanında olmayı tercih etmiştir. Rusya’nın Türkiye topraklarına yönelik bazı taleplerinin olması, Türkiye’nin ABD’nin yanında yer almasında en önemli etken olduğu söylenebilir. ABD ve Batı dünyasının demokrasi eğilimleri Tek Parti yönetimini çok partili siyasi hayata geçmek zorunda bırakmıştır.⁷

Diğer bir problem, yirmi iki yıldır tek parti rejimiyle yönetilen ülkede savaşın da etkisiyle halkın iktidara ve uygulamalarına güveninin kalmaması, izlenen savaş politikalarının halkın hoşnutsuzluğunu artırması, enflasyonun özellikle bürokrasinin alt kesimlerindeki sabit gelirli memurların ve yoksul köylülerin satın alma güçlerinde büyük kayıplara yol açmasıdır.⁸

1946 yılına gelindiğinde Tek Parti döneminin sona erdiği, demokrasinin bir gereği olan çok partili siyasi hayata Millet partisi ve Demokrat Parti gibi partilerle geçildiği görülür. 14 Mayıs 1950 seçimlerine kadar zaman zaman sertleşen, diyalogun koptuğu, demokratikleşme sürecinin tehlikeye girdiği bir tecrübe yaşanır. Bu süreçte demokratikleşme yönünde önemli adımlar atılır ve çok partili düzenin gereği yerine getirilmeye çalışılır.⁹

Bu seçimlerden sonra aldığı oy sayısına göre mecliste elde ettiği sandalye sayısına göre DP iktidar parti olur. 1954 seçimlerinden sonra da tek başına iktidar olmayı başaran DP, 1955 tarihine kadar sanayide, ekonomide, tarımda gerçekleştirdiği atılımlarla halkın sevgisini kazandığı iddia edilir, ancak bu tarihten sonra bu olumlu hava dağılmaya, giderek ekonomik sıkıntılar uç vermeye ve DP karşıtı güçlerin iktidara sert eleştiri ve saldırıları

⁷ Çetin Yetkin, *Türkiye’de Askeri Darbeler ve Amerika*, Ümit Yay., 1995, Ankara, s. 48.

⁸ Davut Dursun, *27 Mayıs Darbesi Siyaset*, Şehir Yay., İstanbul, 2001, s. 13.

⁹ Mücahit Küçükylmaz, *Türkiye’de Siyasal Katılım Tek Partiden AK Parti’ye Siyasal İslam ve Demokrasi Tartışmaları*, Birey Yay., İstanbul, 2009, s. 65.

ortaya çıkmaya başlamıştır. Sert eleştirilere karşılık sert tedbirler almaya çalışan ve gittikçe demokrasiye aykırı kararlar alan DP, bazı ordu mensuplarının ağır eleştirilerine maruz kalmıştır.¹⁰

DP'nin demokrasiyi engelleyen yasaları çıkarması, Nitekim tahkikat komisyonlarını kurması, DP'ye oy vermeyen illeri ilçe yapması, yargıç güvenliğini kısıtlaması gibi durumlar bazı çevreler tarafından DP'nin demokrasiden uzaklaştığı anlamına gelmiştir.¹¹ Üniversitelere uygulanan baskı, öğretim elemanlarının siyasete karışmalarının yasaklanması ve yargı üzerindeki baskı demokrasinin elden gideceği endişesine neden olmuştur.¹² Nitekim demokrasinin zarar göreceği korkusu bu çevreleri harekete geçirmiş ve bu gidişata “dur” demenin yolları aranmıştır.

2. 1960 Darbesi'nin Demokrasi ve Çağdaşlaşmaya Etkisi

Yukarıda genel hatlarıyla belirtilen gelişmeler, Milli Birlik Komitesinin 27 Mayıs 1960'ta harekete geçerek hükümete el koymasına ve DP'yi tasfiye etmesine sebep olmuştur. Bundan sonraki süreci Türk Silahlı Kuvvetleri ele almış, 1961 Anayasası'nın oluşumunda ve DP üyelerinin Yassıada'da yargılanma süreçlerinde etkileri görülmüştür. Yassıada yargılanmalarının ve alınan kararların insan haklarına ve demokrasiye aykırılığı pek çok yazar tarafından ifade edilmiştir. Özellikle demokratik bir ülkede seçimle başa gelmiş Başbakan Adnan Menderes, Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu ve Maliye Bakanı Hasan Polatkan'ın idam edilmesi Türk demokrasisine sürülen kara bir leke olarak değerlendirilir. Bu hatanın Türkiye'nin yıllarca bunalımdan bunalıma sürüklenmesinde büyük bir etken olduğu düşünülür.¹³ Ayrıca DP üyelerinin tutuklanma ve yargılanma sürecinde insan haklarına sığmayan şekilde muameleler görmeleri Türk demokrasisinin ayrı bir kara lekesi olarak değerlendirilir. Nitekim 1980 darbesinde darbenin kahramanı Kenan Evren, yıllar sonra 27 Mayıs ihtilalında çirkin olayların olduğunu biliyordum, demiştir.

Demokrasiye vurulan bu ilk darbe, “darbeler süreci”nin başlangıcı sayılır.¹⁴ Türk Tarihinde darbeler konusunda Mehmet Kemal'in değerlendirmesi şöyledir: “Demokrasiyi kökünden kazıyan her askeri hareketin lideri, demokrasiyi ya getirdiğini ya getireceğini söyler. Demokrasiyi askıya alırken, demokrasi adına alır. Bizim tarihimize bakıldığında zaman 1876'dan bu yana örneği yoktur.”¹⁵

¹⁰ Dursun, age., s. 24-26.

¹¹ Mehmed Kemal, *Bu Darbeler Kimin İçin?*, Cem Yay., İstanbul, 1986, s.146.

¹² Ülkü Ayşe Oğuzhan Börekçi, “Siyaset, Medya ve Ordu Üçgeninde 27 Mayıs Atmosferi: ‘Karanlığa Direnen Yıldız’ Üzerinden Bir Bakış” *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 8/9 Summer 2013, p. 1913-1932, Ankara- Turkey, s. 1919.

¹³ Hakan Yılmaz, *Tarih Boyunca İhtilaller ve Darbeler*, Timaş Yay., İstanbul, 2000, s. 365.

¹⁴ Hayati Tek, *Darbeler ve Türk Basını*, Elips Kitap, Ankara, 2007, s. 320.

¹⁵ Kemal, age., s. 141.

1960 darbesi, sadece halkın oylarıyla kurulmuş bir hükümetin silah zoruyla indirilmesi değil, aynı zamanda Cumhuriyet döneminin ilk askeri darbesi olması ve bundan sonrakilere örnek teşkil etmesi bakımından da ayrı bir öneme sahiptir. Bu darbe, Türkiye’de demokrasinin yerleşmesi ve kurumsallaşması sürecini trajik bir şekilde kesintiye uğratmış, siyasi yapının temellerini kökünden değiştirecek yeni yapılanmaya zemin hazırlamıştır.¹⁶

1960 darbesinde dış siyasetin etkisi olduğu iddia edilir. Bu iddianın dayanağına göre aydınlanmış bir Türkiye’yi Batı istemiyordu, çünkü bu durum emperyalizme ve onun işbirlikçilerine geçit vermeyecekti.¹⁷

Başbakan Menderes’in 1959 yılında CENTO’nun toplantısı için ABD’yi ziyareti esnasında ABD’den beklediği ilgi ve mali desteği göremeyince SSCB ile yakınlaşma arayışları içerisine girmiştir. Bu durum ABD’nin ekonomik politikalarına aykırı düşen bir tavidir ve DP’nin bu yeni siyasi hamlesine karşılık ilk defa bir ABD Başkanı Eisenhower, Türkiye’yi ziyaret etmiştir.¹⁸ Ancak Menderes’in 12 Temmuz 1960’ta Moskova’ya resmi bir ziyarette bulunacağını duyurulması ABD’ye yönelik bir tehdit mi içeriyordu, yoksa gerçekten Menderes bu ziyareti gerçekleştirecek miydi 1960 Darbesi nedeniyle anlaşılamamıştır.¹⁹

Davut Dursun, Türk halkının yarım asırlık demokrasi tecrübesi değerlendirildiğinde demokrasinin yeteri kadar içselleştirilemediği, işlevselliğinin kazandığı uygun bir alt yapının oluşturulamadığı, mevcut sosyoekonomik ve kültürel temel yapı ve özelliklerin gelişimini olumsuz etkilediğini iddia etmiştir.²⁰

Ancak Alman yazar Richard Peters Davut Dursun’un düşündüğünün tersine Türklerin Demokrasi tarihini daha Orta Asya’ya dayandırmıştır. Peters, 27 Mayıs’la ilgili şöyle bir değerlendirmede bulunmuştur:

“Türklerle ilgili yazılarımızda bu milletin mensuplarında demokrasi inancının, ta Orta Asya’dan beri içgüdü halinde mevcut olduğunu ve hiçbir tiranın hâkimiyeti altına girmediklerini belirtmeye çalışmışızdır. II. Mahmut’un 1808’de tahta çıkması, II. Abdülhamit’in kansız olarak devrilmesi bunun örnekleridir. Menderes de kendisini Demokrat diye isimlendirmesine rağmen kısa zamanda reaksiyoner olmuştu, onun da devrilmesi gerekiyordu.”²¹

Darbeden iki gün sonra Orgeneral Cemal Gürsel, Amerikan Büyükelçisi FletcherWarren’i davet etmiştir. Görüşmede, Gürsel’e destek sözü veren

¹⁶ Dursun, *age.*, s. 11.

¹⁷ Yetkin, *age.*, s. 162 – 163.

¹⁸ Milliyet, 7 Aralık 1959, s. 1.

¹⁹ Gökhan Eşel, “Demokrat Parti Dönemi Türk-Amerikan İlişkilerinde Basın Sansürü ve Pulliam Davası”TÜBAR-XXXIX/2011-Bahar, s. 150-154.

²⁰ Dursun, *age.*, s. 12.

²¹ *İhtilaller ve Darbeler Tarihi*, Çev: Sabiha Bozdağlı, Güneş Yay., İstanbul, s. 375.

Büyükelçi, bu darbenin ne gibi sonuçlarından çekindiğini şöyle ifade etmiştir:

*“Latin Amerika ülkelerinde ordu, dengeyi oluşturan araç ya da başvurulacak son mahkeme olarak görülür. Atatürk’ün Türkiye’si hiçbir zaman bu durumda olmadı ve bununla gurur duydu. Ama şimdi aynen o duruma düştü. Gelecekte Türk ordusunun, Türk halkını da yakından ilgilendiren ve bölen herhangi bir siyasi çekişmenin dışında kalmakta çok zorlanacağını düşünüyorum. Bu düşünce, beni askeri darbeden daha fazla endişelendiriyor.”*²²Amerikan Büyükelçisi Fletcher Warren’in korktuğu şeyin gerçekleştiğinin en büyük kanıtı tarihtir.

27 Mayıs, sadece DP iktidarını yıkıp yeni bir anayasayı yürürlüğe koymamış, aynı zamanda Türk Silahlı Kuvvetlerini siyasete ve sivil idareye müdahale eden bir yapıya büründürmüştür.²³ Nitekim 27 Mayıs’ı amacına ulaştırmak isteyen bazı ordu mensupları 22 Şubat ve 21 Mayıs olaylarına da karışmıştır.

Türk silahlı kuvvetlerinin darbelerden kısa bir süre sonra yeniden yönetimi siyasilere iade etmeleri demokrasi açısından önemli görülmüştür.²⁴ Bazı yazarlara göre, Türk Silahlı Kuvvetlerini diğer pek çok ülkedeki ordulardan ayıran önemli bir özellikleri iktidar hırsından uzak vatan ve millet sevgisini her şeyin üstünde tutmalarıdır.²⁵

27 Mayıs İhtilal’ından sonra demokrasi adına, demokrasiyle bağdaşmayan uygulamalarda bulunan Milli Birlik Komitesi, 235’i general ve amiral olmak üzere 5000’e yakın subayın ordudan uzaklaştırılmasına, 147 üniversite öğretim üyesinin tasfiye edilmesine neden olmuştur. 27 Mayıs’tan sonra komite, 28 Eylül 1960 günlü ve 10641 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan 114 sayılı yasa ile 147 öğretim üyesinin üniversitedeki görevlerine son vermiştir.²⁶

İhtilal sözde demokrasiye aykırı uygulamalara karşılık alınan bir önlem olarak görülmüş olsa da ihtilalden sonra alınan kararlar sabık iktidarın yapamadığından daha anti-demokratik olmuştur.

3. 1961 Anayasası

1960 darbesinden sonra hazırlanıp 9 Temmuz 1961’de yürürlüğe giren 1961 Anayasası’yla güçler ayrılığını sağlayan dengeleyici pek çok unsur zayıflatılmıştır. Hâkimler ve özellikle Anayasa Mahkemeleri, devlet elinde

²² Onur Öymen, *Demokrasiden Diktatörlüğe İktidar Uğruna Demokrasiyi Feda Edenler*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2011, s. 390.

²³ Yılmaz, *age.*, s. 362.

²⁴ Malik Yolaç şöyle bir değerlendirmede bulunmuştur: “...İhtilaller milletlerin hayatında tabiatleri icabı bir gayritabiihtir. Bizim İhtilalimiz, demokratik yolda devam kararını vermiş ve bir seçimi kendisine gaye bilmiştir.” *Türkiye Büyük Millet Meclisi, Dönem: 1, Cilt:1, B: 15, 30.11.1961, O: 1, s. 164-165.*

²⁵ Bozdağlı, *age.*, s. 383.

²⁶ Yetkin, *age.*, s. 95.

olan ama özerkliğini koruyan radyo ve televizyon, bunların yanı sıra basın, hükümetin kanunlarına karşı durabilme ve hatta onları iptal edebilme hakkına sahip olmuştur. Üniversiteler özerk yapılar halini almış²⁷, rektör istemedikçe isyan çıksa bile polisin üniversiteye girmesi engellenmiştir.²⁸

Dernek kurma, silahlı ve silahsız toplanma veya gösteri yürüyüşü yapma hakkı, çalışanların önceden izin almaksızın sendikalar ve sendika birlikleri kurma, bunlara serbestçe üye olma ve ayrılma hakkı, toplu sözleşme ve grev hakkı 1961 Anayasası'nda yer almıştır. Ayrıca basının hür olduğu ve sansür edilemeyeceği; gazete ve dergi çıkarılması, önceden izin alma ve mali teminat yatırma şartına bağlanamayacağı; kitap ve broşür yayınının izne bağlı tutulamayacağı ve sansür edilemeyeceği; basımevi ve eklentileri ve basım araçları, suç aracı olduğu gerekçesiyle de olsa zapt ve müsadere edilemeyeceği ve işletilmekten alıkonulamayacağına dair hususlara da bu anayasada yer verilmiştir.²⁹

1961 Anayasası'yla, senato ve anayasa mahkemesi gibi pek çok yeni unsur oluşmuştur. 1971'de yapılan anayasa değişikliğiyle askerlerin sesinin çok çıktığı Milli Güvenlik Konseyi hayata geçirilmiştir. Ayrıca bu anayasada modern bir İslam anlayışı oluşturulmuştur. Böylece dinin Türk İnkılabına karşılık siyasi bir malzeme olarak kullanılmasının önüne geçilecektir.³⁰ Belki de tam tersi bir anlayışla modern İslam anlayışının, modern Türkiye'ye destek veren işlevselliğe sahip olabileceği düşünülmüştür.

Yazar Onur Öymen, o dönemde hazırlanan ve Kurucu Mecliste 2 çekimsere karşı 260 oyla onaylanıp halkoyuna sunulurken kabul edilen 1961 Anayasası'nı demokratik devletin birçok özelliğini içerdiği için ülkede ve dünyada olumlu karşılandığını ifade etmiştir.³¹

Ancak Nazlı Ilıcak 1961 Anayasası'nın demokrasiyle bağdaşmayan özelliklerini eleştirmiş ve dikkatleri anayasanın başlangıcına çekerek: "...Meşrutiyetini kaybetmiş bir iktidara karşı direnme hakkını kullanan Türk Silahlı Kuvvetleri..." bu satırla Türk Silahlı Kuvvetlerine uzun yıllar demokrasiye müdahale hakkı doğduğunu iddia etmiştir.³²

Yazar Davut Dursun'a göre 1961 Anayasası'nun siyasal iktidarın kullanılmasına bürokratik güçlerle orduyu ve aydınları ortak etmesi paradoksal olarak demokrasinin gelişimi ile merkez güçleri arasındaki çatışmayı ortaya

²⁷ Abdulvahap Akıncı, "Türkiye'nin Darbe Geleneği: 1960 ve 1971 Müdahaleleri", Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi, Cilt: 9, Sayı: 1, s. 63.

²⁸ Bernard Lewis, *Demokrasinin Türkiye Serüveni*, YKY Yay., İstanbul, 2007, s. 18.

²⁹ Suphi Gürsoytrak, "Darbeler, Demirkıratlar ve 27 Mayıs, Hazırlayan: Sadık Gökso, Anahtar Kitaplar Yay., İstanbul, s. 108.

³⁰ Lewis, *age.*, s.17.

³¹ Öymen, *age.*, 2011, s. 393.

³² Nazlı Ilıcak, *Yeni Şafak*, 15 Eylül 1999.

çıkarmış ve demokrasinin üzerinde yükseleceği demokratik kültürü henüz içselleştirememiş toplumların demokraside işlevsellik kazanmasını zorlaştırmıştır.³³

B-1960 SONRASI DEMOKRASİ VE MODERNLEŞME

1. 22 Şubat 1962– 21 Mayıs 1963 Harekâtları ve 12 Mart 1971 Muhtırası

27 Mayıs 1960 darbesi yapılmış, DP tasfiye edilmiş, yeni bir anayasa kabul edilmiş ve yönetim tekrar siyasi partilere bırakılmıştır. Ancak bazı askeri kesimler huzursuzdur. Çünkü 1960 darbesiyle ulaşılmak istenilen noktaya ulaşılamamış, ülke yeni bir karışıklık ortamının içine girmeye başlamış ve başa geçen siyasiler çoğunlukla çıkar çatışmalarının içine düşmüştür.³⁴

1960 'tan 1980'e kadar süren bu karışıklık ortamında çeşitli dernek ve kuruluşlar eylemlerle haklarını arama yoluna gitmiş, sağ-sol çatışmaları gittikçe şiddetini artırmış, İşçi Sendikaları işçilerin haklarını korumak amacıyla eylemler başlatmış, kimi örgüt ve kuruluşlar bazı siyasi partilerce de desteklenmiş ve her geçen gün ülkenin durumu daha kötüye gitmeye başlamıştır. Her gün ölü sayısının arttığı ülkede insanlar sokağa çıkmaya korkar olmuştur.

Yazar Hadi Uluengin, Türkiye'nin darbeyi takip eden bütün yetmişli yıllarda, tarihinde hiç olmadığı derinlikteki bir girdaba sürüklendiğini belirtmiş ve bu yılları "üzerimize düşen kurşun yılları"³⁵ olarak isimlendirmiştir.

1960'ların sonlarından başlayan ve 1970'lere gelindiğinde artarak devam eden şiddet olayları sağ ve sol kesimler arasında kanlı eylemlere dönüşmüştür. Taksim alanında 16 Şubat 1969 günü solcu gençlerin 6. Filo aleyhine düzenledikleri gösterilere, sağcı gençler taş ve sopalarla karşılık vermiştir. Bu tarihten sonra sokaklara yayılan slogan: "Kana kan, intikam!" olmuştur. Hızla devam eden boykotlar, işgaller ve kanlı çatışmalar ülkeyi yeni bir askeri müdahaleye sürüklemiştir. ODTÜ ve İTÜ gibi büyük üniversiteler karışıklığın en çok görüldüğü üniversiteler olmuştur.³⁶ Bu karışıklık ortamında tarihe 22 Şubat Harekâtı adıyla geçecek başarısız bir darbe girişiminde bulunulmuştur.

22 Şubat Harekâtının öncüleri arasında yer alan Talat Aydemir'dir. Aydemir, ülkenin bulunduğu durumu göz önüne alarak 22 Şubat'ta ihtilal girişiminde bulduklarını belirtmiş ve şöyle devam etmiştir:

³³ Dursun, *age.*, 2001, s. 37.

³⁴ Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Cilt: 16, B: 67, 05.04.1963, O:2, s. 100-103.; Kâmrân Evliyaoğlu, bazen politikanın vatandaşları nasıl ikiye ayırdığından bahsederek 1960 Darbesinden sonra Türkiye'nin geldiği noktayı değerlendirmiştir.

³⁵ Hadi Uluengin, *Hürriyet*, 12 Mart 1998.

³⁶ Yılmaz, *age.*, s. 369.

"22 Şubat Harekâtı'na memleketin yüksek menfaatini düşünerek tevessül etmiştim. O gece saat 03.00'de son defa durumun muhakemesini yaptım. Harekâta muvaffak olduğum takdirde ertesi gün belki bazı havacılar şehre bomba atabilirlerdi. Ve belki de Silahlı Kuvvetler içinde çarpışma genişleyebilir, yurt içinde bir iç harbe sürüklenebilirdik. Bu duruma Amerikalılar kendi füze rampalarını muhafaza altına almak için bir çıkarma veya bir indirme yapabilirler veya Ruslar da doğudan ve Boğazlardan istilaya geçebilirlerdi. Böylece memleket bir Güney-Kuzey Kore durumuna düşebilirdi. Ankara'da kan döküldüğü takdirde harekâta muvaffak olacaktım. Gayem dikta değildi. Mecburen harekâta karar verip de bu işten vazgeçen büyük rütbeli generalleri temizlemem lazımdı. Bu durum ise orduda iyi bir tesir yaratmayacaktı. Bir müddet sonra ordunun alt kademelerinde bizleri iktidardan devirmek için cuntalar kurulacak ve yeni ihtilaller hazırlanacaktı. Bu durumda mücadeleyle idarenin tahammülü yoktu. Gaye, memlekette yapılması gereken köklü reformların yerleştirilmesi, iktisadi düzen ve sosyal adaletin kurulması idi. İşte buna imkân kalmayacaktı. O halde; yapılan ihtilal hedefine varmayacaktı. Üçüncüsüne de bu memleketin tahammülü yoktu. Üçüncü, bir Komünizm ihtilali olabildi."³⁷

22 Şubat Harekâtı başarılı olmamış, sorumluları askerlik görevlerinden uzaklaştırılarak çeşitli cezalarla cezalandırılmıştır. Bu harekâtı gerçekleştirenlerin amaçları genel hatlarıyla şöyle ifade edilir: "*Türk Devletini bugünün ve geleceğin medeni milletler seviyesine çıkarmak, devlet kudretini güçlendirmek, ülkede huzur ve emniyeti sağlamak, halkın refah ve saadetine artırmak, Türk milliyetçiliğini şuurlandırmak, laik devlet anlayışını milli birliğe ve medeni gelişmeye uygar tarzda dine saygılı olarak uygulamaktır.*"³⁸

22 Şubat Harekâtının başarısızlığına rağmen harekâtın öncü kadrosu ülkeyi içinde bulunduğu karışıklık ortamından kurtara bilmek amacıyla 21 Mayıs 1963'te tarihte, 21 Mayıs Harekâtı olarak nitelenen ihtilali gerçekleştirmek istemişlerdir.³⁹ Fakat bu harekât da bastırılmış, Milli Güvenlik Kurulu ile Bakanlar Kurulu ortak bir bildiri yayınlayarak, harekâtın bastırıldığını, suçluların yakalandığını açıklamıştır. Harekâtın önde gelen isimlerinden Fethi Gürcan 27 Haziran 1964'te, 5 Temmuzda da Talat Aydemir sabaha karşı idam edilmiştir.⁴⁰

Tarih 12 Mart 1971'e geldiğinde Türkiye hala iç huzurunu bulamamıştır. Ülke ekonomik bulanımlar, siyasi çekişmeler ve suçlamalarla sosyal çalkantılar arasında kalmıştır. 27 Mayıs'ın amacına tam olarak ulaşılmasının yarattığı huzursuzluk, 22 Şubat ardından 21 Mayıs'ı getirmiştir.

³⁷ Bozdağlı, age., s. 383.

³⁸ Bozdağlı, age., s. 384.

³⁹ Diren Çakmak, "Türkiye'de Asker-Hükümet İlişkisi: Albay Talat Aydemir Örneği", Akademik Bakış, Cilt 1, Sayı: 2, Yaz 2008, s. 47-48.

⁴⁰ Yılmaz, age., s. 367.

Ülkenin içinde bulunduğu bu duruma karşılık Türk Silahlı Kuvvetleri, Parlamentoyu ve Hükümeti Türkiye Cumhuriyeti'ni tehlikeye atmakla suçlayarak, ultimatoma niteliğindeki muhtıra ile, hükümetin çekilmemesi karşısında yönetime el koyacağını bildirmiştir.⁴¹ Ancak siyasi partiler başlangıçta muhtırayı önemser gibi görünseler de daha sonra fikir esaslarına göre teşkilatlanarak çalışmalarını geliştirememişlerdir. İktidar partinin ve muhalefette bulunan partilerin anayasanın "*Siyasi partiler iktidarda olsun, muhalefette olsun, demokrasinin vazgeçilmez unsurlarıdır.*" anlayışına riayet etmeyen davranışları, muhalefette bulunan bazı küçük partilerin kapatılmasına neden olmuştur. Siyasilerin bu durumu, kısa sürede üniversite öğrencileri arasına, oradan da sokaklara yayılmıştır. Aşırı uçlar arasındaki geniş hürriyet anlayışını ustaca tahrif eden ve kökünün dışında olduğu düşünülen bir zümrenin yarattığı ortam içerisinde demokrasiye ve cumhuriyete zıt ve aykırı fikirler geliştirilip, genç beyinlere işlenmiş, basın da bu hareketlere alet edilmiştir. Marksist ve Leninist fikirlerin eylemci yapısı içinde, banka soygunculuğu, adam kaçırma, dinamit ve modern silahlar kullanılarak demokratik sistemin değişmesini amaç edinen eylemlere girişilmiştir. Aşırı sağ güçler de kanlı terör olayları içindeki yerlerini almıştır. İşgal ve baskınlar kanlı olaylara sahne olurken, aşırı din grupları, Atatürk ilkelerinin karşısında duran tavırlar, sergilemişlerdir.⁴²

Yukarıda verilmeye çalışılan Türkiye'nin genel tablosu bu olmuştur ve Türk Silahlı Kuvvetleri de bu gidişata bir dur diyebilmek amacıyla 12 Mart 1971 günü parlamentoya, tarihe "12 Mart Muhtırası" diye geçen muhtırayı sunmuştur.

Nahsen Badeli'ye göre; 1971 askeri müdahalesinin görünürdeki amacı, Marksist-Leninist gençliğin Türkiye'ye komünizmi getireceği, bunun için karşı önlem alınması gerekliliğiydi. Oysa yakalanan bu gençlerin 100-150 tüfeğe sahip olduğu, bunların bir kısmının da av tüfeği olduğu gerçeği, Marksist-Leninist gençlerin bu silahlarla devrim yapacakları iddiası sonradan mizah dergilerine konu olmuştur.⁴³

Durumun görünen ya da görünmeyen nedeni ne olursa olsun sonunda kişi özgürlüğü, haberleşme, toplantı ve gösteri, üniversite özerkliğiyle ilgili maddelerde değişiklik yapan yasalar hızla hazırlanmış ve Nihat Erim başkanlığında kurulan AP, CHP ve Meclisteki tüm partilerin katılımıyla oluştu-

⁴¹ Öymen, *age.*, 2011, s. 398.

⁴² Bozdağlı, *age.*, s. 391-392.

⁴³ NahsenBadeli, *Türkiye'nin Son Yüzyılı ve Sosyal Demokrasi*, Alter Yay., Ankara, 2012, s.415-416.

rumuş koalisyon hükümetinin talebiyle Meclisten geçirilerek yürürlüğe konmuştur.⁴⁴

1961 Anayasası'yla oluşturulan siyasi yapı böylece 12 Mart 1971 Muhtırasıyla başlayan ara dönemde önemli değişikliklere uğramıştır.⁴⁵ Temel hakların kullanılmasına yönelik sınırlama getirilmiş, gözaltında tutma süresi önce 7 sonra 15 güne çıkartılmış, memurların sendikalara üye olmaları yasaklanmış, TRT'nin özerkliği kaldırılmış ve üyelerinin seçiminde hükümetin etkin olduğu Devlet Güvenlik Mahkemeleri kurulmuştur. Yine 141, 142 ve 163. maddeler bir baskı aracı olarak kullanılmıştır.⁴⁶ 12 Mart Türk tarihinin karanlık bir sayfası olarak görülmüştür.⁴⁷

12 Mart Muhtırası'ndan sonra İsrail'in İstanbul Başkonsolosu kaçırılmış, bunun üzerine birçok profesör, yazar, sanatçı, öğretmen, avukat, sendikacı öğrenci, işçi yakalanarak hapsedilmiştir. Daha sonra bu olaylarla ilgisi görünen Deniz Gezmiş, Hüseyin İnan ve Yusuf Aslan hakkında idam cezası verilmiş ve parlamento bu idam cezalarını onaylamıştır.⁴⁸

Bu dönemde demokrasiyle bağdaşmayan başka uygulamalar da olmuştur. Nitekim yazar, Orhan Kemal'in tutuklanması, Muammer Aksoy'la Muhsin Ertuğrul'un işlerini kaybetmeleri, Yaşar Kemal, Can Yücel, Nesimi Çimen ve Ruhi Su hakkında "dini siyasete alet ederek komünizm propagandası yapmak suçundan" soruşturma açılması demokrasiyle bağdaşmayan uygulamalar olarak değerlendirilmiştir.

Gazeteci İlhan Selçuk'un bu dönemde işkence görmesi ve yargılanması demokrasiyi koruma adı altında yapılan, ancak anti-demokratik bir uygulama olarak değerlendirilebilir.⁴⁹ 12 Mart dönemindeki demokrasi ve özgürlük karşıtı gelişmeler uzun yıllar hafızalardan silinememiştir.⁵⁰

Yazar Mehmet Kemal demokrasinin Türkiye'deki halini şöyle özetlemiştir: "...Demokrasi her karambole düştüğünde tehlikeyi savuşturacağız diye üstüne oturdular. En sonra 12 Eylül'e geldik. Askerler, anarşiden, vur kırdan, şundan bundan ülkeyi temizlediler. Aradan altı yıla yakın bir süre geçti, demokrasi nerede? Arada bul bakalım, bir türlü geldiği yok."⁵¹

Bir tarafta istikrarsız hükümetlerin kurulması, diğer taraftan dış güçlerin Türkiye'nin üzerindeki etkileri ve 1961 Anayasası'nın getirdiği hak ve

⁴⁴ Tolga Ersoy, Pervin Erbil, Zekeriya Boztepe, *Türkiye'de Darbeler ve Provokasyonlar*, Öteki Yay., Ankara, 1998, s.130.

⁴⁵ Dursun, *age.*, s. 11.

⁴⁶ Öymen, *age.*, 2011, s. 400.

⁴⁷ Yetkin, *age.*, s. 167.

⁴⁸ Yılmaz, *age.*, s. 370-376.

⁴⁹ Öymen, *age.*, 2011, s. 400-403.

⁵⁰ Ali Fuat Gökçe, "Asker-Sivil İlişkilerinde Değişim ve Dönüşüm, Mağduriyetler ve Sonuçlar", "Kamu Yönetiminde Değişim ve Güncel Sorunlar", İsimli Kitapta Bölüm, Editör: Eyyüp Günay İşbir, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü 60. Yıl Özel Yay., Ankara, s. 213-239.

⁵¹ Kemal, *age.*, s. 142.

özgürlüklerin tam manasıyla anlaşılabilmesi, ülkeyi karışıklıklardan karışıklıklara sevk etmiş ve yeni bir askeri darbenin ayak seslerini duyurmuştur.

1973, 1977 ve 1979'da yapılan seçimler parlamentodaki partilerin temsilinde önemli değişikliklere yol açmış, ama ülkeyi siyasi istikrara kavuşturamamıştır. Kararsız koalisyonlardan oluşan zayıf hükümetler bir varlık gösterememiştir.⁵²

Yazar Pervin Erbil'e göre 1978'e gelindiğinde darbe hazırlığına başlanmış, bu darbeyi meşru kılabilmek ve haklılık kazandırabilmek için şiddet tırmandırılmış, kaos ortamı oluşturulmuş, kitleler üzerinde iktidar boşluğu hissi uyandırılmıştır. 80 öncesi dönemde provokasyon, katliam ve çatışmaların artmasının sebebi bu olmuştur. Yine Erbil'e göre bir plan hazırlanmış ve bu planı hazırlayanlar arasında CIA da yer almıştır. Bu darbenin halk kitleleri üzerinde yarattığı tahribatın boyutları oldukça büyük olmuştur. Uzun yıllar devletin tüm aleyhteki uygulamalarına karşın ülkede yaprak kımıldamamış, en açık haksızlıklarda dahi Türk toplumunun duyarlılığı harekete geçirilememiştir.⁵³

2. 1980 Darbesinin Demokrasi ve Çağdaşlaşmaya Getirdikleri

Kuruluş amaçlarının dışına çıkarak siyasi faaliyetler üstlenen dernek, sendika ve benzeri kuruluşların iç etkenlerle birlikte dış etkenler tarafından da destek görmesi ülkede karışıklıklara neden olmuştur. Üniversitelerde güvenlik kalmamış, çoğu öğrenci güvenlik sorunu nedeniyle okulunu terk etmiştir. Derslerin boykot edildiği bilim yuvaları; her türlü otoriteye başkaldıran, anarşizmin kol gezdiği, silahlı, bombalı, şiddet yanlısı militanların barındıkları isyan merkezlerine dönüşmüştür. Gençlik, sağ ve sol görüşler arasında bölünmüş, ideolojik eylemlerin arkasında bilinçsizce sürüklenmiştir. Üniversite eylemlerinin taşıdığı sokaklarda bankalar soyulmuş, insanlar kaçırılmış, ülkede can ve mal güvenliği kalmamıştır.⁵⁴ Bu dönemde demokrasi güçleriyle karşıtları arasındaki savaşımın 71 öncesi döneme göre çok daha şiddetlendiği görülmüştür.⁵⁵ Bu darbenin gerçekleşmesinde ABD'nin önemli bir etkisi olduğu da iddia edilir.⁵⁶

⁵² Lewis, *age.*, s. 19.

⁵³ T. Ersoy ve diğerleri, *age.*, s. 139. ve 171. sayfalar.

⁵⁴ Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem: 5, Cilt: 14, B: 50, 22.02.1980, 0:1, 568-572.; Zeki Efeoğlu, 1980 Darbesi öncesi Türkiye'nin sağ ve sol gruplar arasında ikiye bölündüğünü bu bölünmede dış güçlerin de etkisi olduğunu ifade etmiştir.

⁵⁵ T. Ersoy ve diğerleri, *age.*, s. 132.

⁵⁶ Asena Boztaş, "Türk Demokrasisine Müdahaleler, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl: 2012, Cilt: 9, Sayı: 19, s. 65-73.

17 Nisan 1978'de doğuda herkes tarafından sevilen ve bir efsane kişilik haline gelen Hamit Fendoğlu'nun bombalı bir suikasta kurban gitmesi Malatya'yı hemen akabinde savaş alanına çevirmiştir.⁵⁷

Fatsa'daki olaylar çok daha farklı bir boyut kazanmıştır. Burada 1978'lerde meydana gelen doğrudan demokrasi niteliğinde bir yapının oluşması bir başkaldırı olarak görülmüştür. Fatsa'nın SSCB ile bağımsız ilişki kuracağı ve vatani böleceği söylentileri yayılmıştır. 11 Temmuz 1980'de Fatsa'da yapılan büyük bir arama sonunda Fatsa teröre boğulmuş ve pek çok insan ölmüştür.⁵⁸ Siyasi partiler, ülke sorunlarını bir yana bırakarak seçim telaşına düşmüş ve kendi içlerinde dahi anlaşamayarak yeni partiler kurma eylemleri içine girmişlerdir. Siyasi istikrarsızlık Türkiye'nin temel sorunu olmuş, bu durum Türkiye'ye en azından on yıl kaybettirmiştir.⁵⁹

Yukarıda belirtilen olayların dışında meydana gelen 1 Mayıs ve Kahramanmaraş Olayları gibi tarihe damgasını vuran olaylar gerçekleşmiş ve ülkede huzur kalmamıştır. Türk parlamenterlerin başarı veya başarısızlıklarının ölçüsü kurdukları hükümet döneminde ölü sayısının azlığına ya da çokluğuna göre değerlendirilmiş, bu da demokrasiyi yozlaştıran tutum ve davranışları ortaya çıkarmıştır. Ülke içindeki sorunlar öyle bir hal almıştır ki Türkiye'de en sorumlu devlet kurumları bile çalışamaz hale gelmiştir. Mafiah baş gösteren ekonomik sıkıntı siyasi huzursuzlukla birleşince Türk halkı kurtuluşu ordunun yönetime el koymasında görmüştür.⁶⁰

Ülkeyi sarsan siyasi cinayetler de bir çığ gibi büyümüştür. Siyasi cinayetlere kurban gidenlerden biri Milliyet gazetesinin Genel Yayın Müdürü ünlü gazeteci Abdi İpekçi olmuştur. Sağ ve sol örgütler arasında şiddet olayları hızla artmış ve çatışmalarda 5000'den fazla genç hayatını kaybetmiştir. Bu gelişmeler sonucu 12 Eylül'de Türk Silahlı Kuvvetleri yönetime el koyarak ülkenin bölücü ve yıkıcı bir iç savaşın içine çekildiğini iddia etmiştir.⁶¹

*"Ünlü bir Fransız sözü; savaş generallere bırakılmayacak kadar önemlidir, der. Türk generallerin görüşü de, demokrasi politikacılara bırakılmayacak kadar önemlidir, şeklindedir."*⁶²

Demirel ve Ecevit, 12 Eylül sabahı Hamza Köy'e, Erbakan Uzunada'ya götürülmüş, darbeden üç gün sonra Türkeş de teslim olmuştur.

⁵⁷ Yılmaz, age., s. 378.

⁵⁸ T. Ersoy ve diğerleri, age., s. 149.

⁵⁹ Halil İnalçık, *Atatürk ve Demokratik Türkiye*, Kırmızı Yay., İstanbul, 2007, s.220–221.

⁶⁰ Bozdağlı, age., s. 394-398.

⁶¹ Öymen, age., 2011, s. 406.

⁶² Lewis, age., s. 19.

16 Ekim 1881’de siyasi partilerin feshine dair kanun çıkarılmış, bütün siyasi partiler feshedilmiş, malları hazineye aktarılmış, CHP de bundan nasibini almıştır.

1981 Anayasası eleştiriye de kapatılmıştır. Nitekim MGK’nın 71 sayılı kararı demokrasinin karanlık sayfalarına geçecek nitelikte olduğu söylenebilir: “...Anayasanın geçici maddeleri ile devlet başkanının radyo televizyonda ve yurt gezilerinde yapacakları anayasayı tanıtmaya konuşmaları hiçbir suretle eleştirilemez ve bunlara karşı yazılı ve sözlü hiçbir beyanda bulunulamaz.”⁶³

Yukarıda ifade edilen durum, 1982 Anayasası’nın demokratik olmayan bir ortamda hazırlandığının bir kanıtı olmuştur. Anayasa, referandumuna sunulmuş %91 kabul, %8,63 ret oyuyla yürürlüğe girmiştir. Nitekim bu anayasa ile 1961 Anayasası’nın arasındaki farkın çarpıcılığı, bu referandumun hangi sıkı koşullar arasında yapıldığını gösterir niteliktedir. Anayasa da oy verme zorunlu olur ve oy verme yaşında olup da oy vermeyenlere para cezası ve beş yıllık politik haklardan mahrumiyet cezası uygulanır.⁶⁴

Yazar Mehmed Kemal bu anayasa ile ilgili şöyle bir değerlendirmede bulunmuştur: “Her türlü demokrasiye bu anayasa engeldir. Demokrasiyi getirmek bahanesiyle getirdiler, demokrasinin tümünü alıp götürdüler. Birleşeceğiz diye yola düştüler, sağı da solu da içinden parça parça ettiler. Eskiden sol-sağ diye parçalıydık. Bugün sağda da solda da parça parça olduk.”⁶⁵

3. 1980’den Sonra Demokrasi ve Çağdaşlaşma

12 Mart ve 12 Eylül döneminde yaşananlar aydın ve kitap düşmanlığının göstergesi olmuştur. 12 Eylül’ün “üniversite operasyonu” sonucunda üniversitelerin çoğu çağdışı ve ülke sorunlarıyla ilgisiz bir duruma getirilmiştir.⁶⁶

Üniversiteler darbelerden sonra iktidardan kaynaklanan baskıların hedefi olmuş, bilimsel düzeyinden çok şey yitirmiştir.⁶⁷ Çağdaşlaşmanın ve demokratikleşmenin örnek alındığı Avrupa ülkelerinin hiç birinde üniversiteler bu duruma düşürülmemiştir.

12 Eylül darbesinden sonra üniversitelerin yanı sıra ekonomi de payına düşeni fazlasıyla almıştır. Sadece Taiwan, Kore giysileri, İtalyan ayakkabıları, Japon otomobilleri, oyuncakları, Fransız parfümleri, Alman mutfak araçları değil birçok gereksiz şey dışarıdan satın alınmıştır. Çağdaşlaşma adı altında farklı bir kültür ve toplum yapısı oluşturulmaya çalışılmıştır. İthalatın kapıları ardına kadar açılmış, ulusal sanayi darbe almış, dış borçlar mil-

⁶³ Öymen, age., 2011, s. 410 - 411.

⁶⁴ Lewis, age., s. 20.

⁶⁵ Kemal, age., s. 153.

⁶⁶ Yetkin, age., s. 101.

⁶⁷ Yetkin, age., s. 102.

yar dolarlara çıkmıştır. Gerçek üretken faaliyetler için yapılan yatırımlar hiç denecek kadar az olmuştur.⁶⁸ Belirtilen bu durumlar ulusal varlığa indirilen bir darbe izlenimini yaratmıştır.

Her türlü sol kesimle ülkücü kesim baskı ve eziyetlerle susturulmuş, gençler, bilim adamları, gazeteciler, aydınlar gözaltına alınarak işkenceden geçirilmiş, Türkiye Büyük Millet Meclisi lağvedilmiş, siyasi partiler kapatılmıştır.⁶⁹

Darbe sonrasındaki üç yıl içinde önemli yasaların neredeyse tamamı değiştirilmiş, yeni anayasa hazırlanarak 7 Kasım 1982'de yürürlüğe girmiştir. Ülkede uygulanan sıkıyönetim kademeli olarak en son 19 Temmuz 1987 tarihinde Diyarbakır, Mardin ve Siirt illerinde kaldırılmıştır. Bu darbeden sonra otuz yıllık dönemde, Türk sosyal demokratları açısından çok kötü bir sınav olmuş, aralarında bölünerek ikili yapılar oluşturmuşlardır.⁷⁰

Yasama, yürütme, yargı komik duruma düşürülmüş, hukuk devleti ve anayasa düzeni ciddi bir şekilde zaafa uğratılmış, halk yönetimden uzaklaştırılmak istenmiş ve keyfi bir düzen oluşturma yoluna gidilmiştir.⁷¹

Çok partili siyasi hayata dönüşün gerçekleştiği 1983 yılından itibaren demokrasiye adım adım geçilmeye çalışılmıştır. Ancak uzun bir yolun başlangıcı sayılan bu dönemde, görev yapan siyasetçiler uzun süre 12 Eylül'ü yapanların etkisinde kalmıştır. O dönemde çıkarılan Siyasi Partiler Yasası, partilere karşı getirdiği kısıtlamalar Türkiye'yi anti-demokratik bir ülke olma konumuna düşürmüştür. Bu darbeye sadece demokrasi zarar görmemiş laiklik düşüncesi de nasibini almıştır. Dine dayalı örgütler hoşgörülü ile karşılanırken laik ve sosyal demokrat çizgideki kuruluşlar baskı altına alınmıştır.⁷²

12 Eylül ile Türkiye'yle özdeşleştirilmek istenen durumlar Türk yapısına ve anlayışına uymadığı için yapılan anayasa, kanun ve diğer mevzuatla ilgili rahatsızlıklar artarak sürmüştür.⁷³

12 Eylül 1980 tarihinden sonra tüm siyasi faaliyetler yasaklanmış, CHP de dâhil bütün siyasi partiler kapatılmış, partilerin genel başkanlarıyla merkez karar ve organlarında görevli olanlar yaklaşık bir ay gözaltında tutulmuştur. Solcular ve ülkücüler işkencelerden geçirilmiş, bir kısmı idam edilmiştir. Meydan tam anlamıyla dini cemaat ve tarikatlara bırakılmıştır.⁷⁴

⁶⁸ *age.*, s. 210-212.

⁶⁹ Suavi Aydın-Yüksel Taşkın, 1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi, İletişim Yay., İstanbul, 2014, s. 325-340.

⁷⁰ Badeli, *age.*, s. 430.

⁷¹ Ahmet Kekeç, *CIA ve 12 Eylül Bir İhtilalin Romanı*, Emre Yay., İstanbul, 1993, s. 179.

⁷² Öymen, *age.*, 2011, s. 413-414.

⁷³ Kekeç, *age.*, s. 179.

⁷⁴ Badeli, *age.*, s. 423.

Bu dönemde dünyada gelişen önemli bir olayla Sovyetler Birliği'nin ve ona bağlı Varşova Paketi'nin yıkılmış olmasıdır. Bunun sonucu "Yeni Dünya Düzeni" adı altında dünyayı yeniden paylaşmak amaçlanmıştır. Bu plan ve proje Türkiye'yi de kapsayan Büyük Ortadoğu Projesidir. Badeli'nin iddiasına göre Türkiye'nin bu şekilde demokrasiden uzak tutulmasının altında yatan gerçek bu proje doğrultusunda ABD'nin isteğidir.⁷⁵

Bir süre sonra küçük adımlarla demokrasiye geçiş başlamıştır. Ancak sıkıyönetim, 1987'e kadar daraltılarak varlığını korumuştur. Yasaklı olan Demirel ve Ecevit siyasi toplantılara katılarak, demeçler vererek yaşağı delmeye başlamışlar, bu duruma karşı çıkarsa Turgut Özal olmuştur. Ona göre yasakları kaldırmak isteyenler "anarşi özlemi içinde"ydiler. Seçimle gelen bir başbakanın bu şekilde konuşması düşündürücü olmuştur. Sonunda Özal da fazla direnemeyerek bir anayasa değişikliği önermiş, anayasa halk oylamasına sunulmuş ve siyasi yasaklıların önü açılmıştır.⁷⁶

27 Şubat 1988 tarihinde, İşkencenin Gayri İnsani ya da Küçültücü Ceza ve Muamelenin Önlenmesine Dair Avrupa Sözleşmesi ve 10 Ağustos 1988'de de Birleşmiş Milletlerin aynı nitelikteki sözleşmesi, Türkiye tarafından onaylanmış olmasına rağmen uygulamada sıkıntılar devam etmiş, yakalama ve gözaltına alma işlemleri yaygın şekilde sürmüştür. Gözaltı sürelerinin uzunluğu, haksız tutuklama gibi demokrasi ve insan haklarıyla bağdaşmayan durumlar varlığını devam ettirmiştir.

Türkiye bir yandan Körfez Savaşı gibi dış olaylarla uğraşırken diğer yandan sayıları artan siyasi cinayetlerle uğraşmaya devam etmiştir. Daha önce laik düşünceye sahip oldukları bilinen değerli bilim adamları, yazar ve gazeteciler suikastler sonucunda öldürülmüştür. 1993 yılında suikasta kurban giden Uğur Mumcu'nun cinayetini İslam Kurtuluş Örgütü üstlenmiştir.

2 Temmuz 1993'te Sivas'ta Madımak Oteli'nde aşırı dincilerin saldırısı sonucunda sayıları otuz yediye ulaşan aydın ve sanatçı yanarak can vermiştir. Asıl hedef noktası olan Aziz Nesin ve adı geçen otelde mahsur kalan sanatçılar hafızalarından silinemeyecek acı olaylar yaşamışlardır.⁷⁷

1994 ekonomi açısından çok zor bir yıl olmuş, yarım milyon kişi işini kaybetmiştir. Bu durumda demokrasiyi ön planda tutmak Türkiye'nin öncelikli hedeflerinden olmamıştır. Yine de 1990'ların başından itibaren hükümetler insan haklarına uymanın yasal bir zorunluluktan ziyade, Türkiye'nin dünya karşısındaki itibarını koruması açısından da önemli olduğunu

⁷⁵ age., s. 437.

⁷⁶ Öymen, age., s. 417.

⁷⁷ Çetin Yetkin, Türkiye'de Askeri Darbeler ve Amerika 27 Mayıs 1960- 12 Mart 1971- 12 Eylül 1980, Kilit Yay., 2012, İstanbul, s. 150-200.

anlamışlardır. İnsan hakları konusundaki iyi niyet bu yıllarda yoğunluk kazanan PKK olaylarıyla baltalanmıştır.⁷⁸

1996 yılında dini söylemleriyle ön plana çıkan Refah Partisi, başkanlığında DYP ile bir koalisyon hükümeti kurulmuş, bu durumda Türkiye’de yeni bir siyasi anlayışın -yani dine dayalı bir partinin kurulması ve hükümette görev alabilmesi- başlangıcı olmuştur.

İsveç Dışişleri Bakanı M. Anderson’a göre Türkiye’deki demokrasinin geldiği nokta şöyledir:

*“Türkiye’de demokrasiye geçiş yolunda belirtiler olduğunu saptadık. Basın özgürlüğü ve siyasal partiler olduğunu saptadık. Basın özgürlüğü ve siyasal partilerin çalışmaları bunlar arasında. Ancak, bunlar bizim Türkiye’yi tam anlamında demokratikleşmiş bir ülke olarak gördüğümüz biçimde anlaşılmalıdır. Tam demokrasiye daha çok var. Türkiye, kendisini bir Avrupa ülkesi olarak görmek istiyor. Türkiye’nin kendisini kabul ettirebilmesi için insan hak ve özgürlüklerini bütünüyle benimsemesi ve demokrasinin gereklerini yerine getirmesi gerekiyor. Türkiye’yi İsveç’ten soyutlayarak bir sonuca ulaşmak olası değil. Biz, İsveç olarak Türkiye’de olumlu yöndeki gelişmelere katkıda bulunmaya çalışıyoruz. Demokrasi hiçbir ülkede, İsveç’te bile bir günde yaratılmadı.”*⁷⁹

Zaman tıpkı bir öğretmen gibi silahlı mücadelenin çözüm olmadığını, silahlı mücadeleye önyak olmanın da kimseye ve ülkeye yaramayacağını öğretmiştir.⁸⁰ Nitekim Mehmet Barlas yıllar sonra darbelerle ilgili şöyle bir değerlendirmede bulunmuştur: *“Her askeri müdahalenin ülkenin ekonomisini, hukukunu, sosyopolitik yapısını ne büyük açmazlara sürüklediğini yaşayarak gördüm.”*⁸¹

Yazar Uğur Mumcu, 12 Eylül sonrasını şöyle değerlendirmiştir: *“Devlet, serbest piyasa ve Türk-İslam sentezi yandaşlarınca ele geçirildi. Bugünkü resmi ideolojide, ne “Kuvayi Milliye ruhu” ne “Kemalizm” var. Bugünkü resmi ideoloji, “serbest piyasaya” ve “Türk – İslam sentezi” gibi iki kavrama dayanıyor.”*⁸²

Yalçın Doğan’a göre 12 Eylül Türkiye’nin düşünce yaşamında fırtına gibi estiği günlerdir. Teröre son verme gerekçesine dayanan 12 Eylül askeri darbesi, kısa sürede aydınlara ve düşünce adamlarına yönelmiştir.⁸³

İsmail Hekimoğlu ise 12 Eylül’ün Türkiye’den neler götürdüğünü şöyle ifade etmiştir: *“Büyütleçlerle insan özgürlüğünü, ibadet özgürlüğünü, hukukun*

⁷⁸ Öymen, age., s. 426.

⁷⁹ Kemal, age., s. 152.

⁸⁰ Tek, age., s. 319.

⁸¹ Mehmet Barlas, *Yeni Şafak*, 28 Mayıs 2002.

⁸² Uğur Mumcu, *Cumhuriyet*, 18 Eylül 1992.

⁸³ Yalçın Doğan, *Milliyet*, 23 Eylül 1992.

üstünlüğünü, insan haklarını, demokrasiyi, laikliği aradık, hiçbirini bulamadık. Sonra haber aldık ki gurbetçiler Avrupa'da bulmuş."⁸⁴

İlhan Selçuk'un gözüyle de 12 Eylül darbesi, Türkiye'yi dünyanın gözündeki batıran, toplumu karanlığa boğan, 2000 yılına doğru Türkiye'nin gidişini uygarlığın tersine tersine çeviren, kara bir leke gibi Türk tarihinin sayfalarına yapışan, baskı rejiminin adı olmuştur.⁸⁵

Ali Sirmen'e göre Türkiye'nin içine çekildiği durum şöyledir:

"Türkiye'deki gerçek irtica tehlikesini görememiş olan Evren ve kadrosu, aydınlarla üniversitelerle basımla siyasal partilerle sendikalarla ters düştükçe, irticanın kucaklarına doğru savrulmaktaydı. Evren ve kadrosunun yaptıklarını, Necmettin Erbakan rüyasında görmeye bile cüret edemezdi o zamanlar. Türkiye'de Evren'den başka kimse, asıl amacı şeriatı yaymak olan rabita örgütüne, devletin yabancı ülkelerdeki din görevlilerinin maaşını ödettirme sorumluluğu altına böylesine korkusuzca giremezdi. Uğur Mumcu'nun çok önceden gözler önüne serdiği, "tarikat-ticaret-siyaset" üçgenini kavramamış olan 12 Eylülcüler, Türkiye'nin bugün yaşadığı en büyük tehlikenin beslenmesine büyük katkıda bulundular."⁸⁶

Fikret Bila ise Ali Sirmen'i destekler nitelikte şöyle demiştir: "...Şimdi sağ-sol kavgası yok, üniversite gençliği birbirini öldürmüyor ama iki önemli sorumuz var: Birincisi irtica tehdidi, ikincisi de Güneydoğu'daki etnik kökenli terördür. Bu iki sorunun da dışarıdan desteklenip, köklendirildiğini, beslendiğini biliyoruz. Türkiye'nin dikkat etmesi gereken iki hassas konu bunlardır."⁸⁷

Şakir Süter, 12 Eylül sayesinde siyasi istikrarımız bir bozuldu, 20 yıldır kendimize gelemiyoruz, demiştir.⁸⁸

Bernard Lewis Türkiye'deki askeri müdahaleyi ve demokrasiye etkisini şu cümlelerle ifade etmiştir:

*"Son kırk yıldır en az dört askeri "müdahale" oldu. Önemli olan bu müdahalelerin gerçekleşmiş olması değildi – çünkü ne de olsa, bu bölgedeki norm ve siyasi kültür buydu- bütün bu dört müdahaleden sonra, ordu çekildi ve demokratik sürecin yeniden başlamasına izin verdi ve hatta bu süreci kolaylaştırdı. Profesör Samuel-Huntington'ın da gözlemediği gibi, kurulmuş bir demokrasi olarak nitelendirilmesi için bir toplumun en azından iki kez seçim ile hükümetlerini değiştirmiş olması gerekir. Türkiye, bölgedeki seçimlerin hükümetleri değiştirmemesinin daha yaygın olduğu, hükümetlerin seçimleri değiştirdiği bir bölgede, bu testi iki kez değil birkaç kez verdi."*⁸⁹

⁸⁴ İsmail Hekimoğlu, *Zaman*, 12 Eylül 1992.

⁸⁵ Selçuk İlhan, *Cumhuriyet*, 21 Eylül 1992.

⁸⁶ Ali Sirmen, *Cumhuriyet*, 12 Eylül 2000.

⁸⁷ Fikret Bila, *Milliyet*, 12 Eylül 2000.

⁸⁸ Şakir Süter, *Akşam*, 12 Eylül 2000.

⁸⁹ Lewis, *age.*, s.28.

İlber Ortaylı ise 1980 sonrası şöyle değerlendirmiştir:

“12 Eylül darbesi için söylenecek çok şey var; Turgut Özal’ın başbakanlığı döneminde bütün gürültüsüyle yönettiği iktisadi politikanın acılı kısmı yani banker iflasları bu dönemde onun başbakan yardımcılığına rastlar. Sıkı iktisadi politikaların verimli ikinci safhası ANAP’ın ihtişamını hazırladı. Türkiye’nin siyasi hayatının kendilerine pek sorulmadığını gören sağ ve sol aydınlar bu dönemde bir diyaloga girdiler. Askeri rejim çok açıktır ki sağ da solu da hizaya getirmek niyetindeydi. Ülkücü gençler de hapishanelere kondular ve idam cezasıyla cezalandırılanlar oldu. Sol ve sağ gruplar içinde halen kamu hizmetinden yasaklı geniş bir zümre vardır. 12 Eylül hareketi tasvip edilmedi ama Türkiye’nin zaafları dolayısıyla kaçınılmaz bir tarihi olay olduğunu kabul etmek zorundayız.”⁹⁰

12 Eylül 1980 darbesinden etkilenen başka bir kesimde YÖK yasasıyla sıkı bir denetim altına alınan üniversiteler ve üniversite gençliği olmuştur. Ağır harçlar, polis baskısı ve kovulma stresinden bunalmış öğrenci 1961 Anayasası’nın kendilerine sunmuş olduğu olanakları ve üniversitelerin özerkliğini yeniden istemektedir.⁹¹

SONUÇ

Kuruluşundan itibaren Batı toplumlarının ulaştıkları modern seviyeyi kendisine hedef alan Türkiye bu süreci yaşarken gerek iç gerekse dış dinamiklerin etkisinde kalır.

1960 darbesini hazırlayan ortam her ne kadar demokrasiyle ilişkilendirilemiyorsa askeri kuvvetlerin halkın oylarıyla seçilmiş iktidar partiyi tasfiye etmesi ve parti önde gelenlerini idam ettirmesi de demokrasiyle bağdaşmamaktadır. Özellikle Batı’nın nezdinde bu idamlarla Türkiye çağdışı bir görünüm kazanır. Nitekim DP’nin yargılanma sürecini ve alınan kararları ne vicdanlar ne de kanunlar kabul edebilir.

1970’lerde gerçekleşen ve ülkeyi adeta kaos ortamına sürükleyen olaylar Türk demokrasi hayatını zedeler ve modernleşme sürecini sekteye uğratar.

1980 darbesiyle oluşturulmak istenen “Demokrasiyi kurtarıyoruz!” iddiası demokrasiyi kurtarmak yerine ona zarar vermekten öteye gidemez. Siyasetle uğraşmak ya da ilgilenmek suç işlemekle eş tutulur. Demokrasinin diğer bir anlamının halkın siyasetle ilgilenmesi olduğu adeta unutulur.

Yapılan araştırma göstermektedir ki askeri darbeler, Türkiye’yi bir kaos ortamından, başka bir kaos ortamına sürüklemiştir. Demokrasinin siyasi partiler tarafından engellendiği iddiasıyla çıkılan askeri darbe yolunda demokrasiden ya da hukuktan söz etmek mümkün değildir. Türkiye’nin de-

⁹⁰ İlber Ortaylı, *Türkiye’nin Yakın Tarihi*, Timaş Yay., İstanbul, 2012, s. 137.

⁹¹ T. Ersoy ve diğerleri, *age.*, s.177.

mokrazi ve çağdaşlaşma adına kat edeceği uzun bir yolu vardır. Her askeri darbe demokrasi ve çağdaşlaşmada gidilen yolu daha da uzatmaktadır.

Türk demokrazisinin yaşadığı bütün darbelerde, toplumdaki bir takım gelişmeler dolayısıyla ülkenin yıkıma gittiği, eğer müdahale edilmezse büyük karışıklılar çıkacağı, rejim değişikliği ve kardeş kavgası olacağı gibi argümanlar ileri sürülür. Bu argümanlar ise Türk siyasal sisteminin merkezi halka fazla güvenilmediğini gösterir.

Darbeler, demokrasi açısından tarihe bir gerçeği öğretir ki o da bir defa askeri yönetim ülkenin demokratik yapısını kesintiye uğrattınca bir daha demokrasiye dönülmesi kolay olmuyor.

KAYNAKÇA

GAZETELER

- SİRMEN, Ali, *Cumhuriyet*, 12 Eylül 2000.
- BİLA, Fikret, *Milliyet*, 12 Eylül 2000.
- ULUENGİN, Hadi, *Hürriyet*, 12 Mart 1998.
- HEKİMOĞLU, İsmail, *Zaman*, 12 Eylül 1992.
- BARLAS, Mehmet, *Yeni Şafak*, 28 Mayıs 2002.
- İLİCAK, Nazlı, *Yeni şafak*, 15 Eylül 1999.
- İLHAN, Selçuk, *Cumhuriyet*, 21 Eylül 1992.
- SÜTER, Şakir, *Akşam*, 12 Eylül 2000.
- MUMCU, Uğur, *Cumhuriyet*, 18 Eylül 1992.
- DOĞAN, Yalçın, *Milliyet*, 23 Eylül 1992.
- Milliyet, 7 Aralık 1959.

TELİF ESERLER

- AKINCI, Abdolvahap, "*Türkiye'nin Darbe Geleneği: 1960 ve 1971 Müdahaleleri*", Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi, Cilt: 9, Sayı: 1, s. 63.
- ALTUN, Fahrettin, *Modernleşme Kuramı: Eleştirel Bir Giriş, Yöneliş Yay.*, İstanbul, 2002.
- AYDIN, Suavi – Yüksel Taşkın, 1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014.
- BADELİ, Nahsen, *Türkiye'nin Son Yüzyılı ve Sosyal Demokrasi*, Alter Yay., Ankara, 2012.
- BOZTAŞ, Asena, "*Türk Demokrasisine Müdahaleler*, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl: 2012, Cilt: 9, Sayı: 19, s. 65-73.
- BÖREKÇİ, Ülkü Ayşe Oğuzhan, "*Siyaset, Medya ve Ordu Üçgeninde 27 Mayıs Atmosferi: 'Karanlığa Direnen Yıldız' Üzerinden Bir Bakış*" International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 8/9 Summer 2013, p. 1913-1932, Ankara- Turkey.
- ÇAKMAK, Diren, "*Türkiye'de Asker-Hükümet İlişkisi: Albay Talat Aydemir Örneği*", Akademi Bakış, Cilt I, Sayı: 2, Yaz 2008.
- DAHL, A. Robert, *Demokrasi Üstüne*, (Çev. Betül Kadioğlu), Phoenix Yayınevi, İstanbul 2001.
- DURSUN, Davut, *27 Mayıs Darbesi Siyaset*, Şehir Yay., İstanbul, 2001.
- ERSOY, Tolga, Pervin Erbil, Zekeriya Boztepe, *Türkiye'de Darbeler ve Provokasyonlar*, Öteki Yay., Ankara, 1998.
- EŞEL, Gökhan "*Demokrat Parti Dönemi Türk-Amerikan İlişkilerinde Basın Sansürü ve Pulliam Davası*" TÜBAR- XXXIX/2011-Bahar, s. 150-154.
- GÖKÇE, Ali Fuat, "*Asker-Sivil İlişkilerinde Değişim ve Dönüşüm, Mağduriyetler ve Sonuçlar*", "*Kamu Yönetiminde Değişim ve Güncel Sorunlar*", İsimli Kitapta Bölüm, Editör: Eyyüp Günay İşbir, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü 60. Yıl Özel Yayını, Ankara.
- GÖZÜBÜYÜK, A. Şeref, *Anayasa Hukuku*, Turhan Kitabevi, Ankara, 1998.
- GÜRSOYTRAK, Suphi, *Darbeler, Demirkırat'lar ve 27 Mayıs*, Hazırlayan: Sadık Göksu, Anahtar Kitaplar Yay., İstanbul.
- İhtilaller ve Darbeler Tarihi*, Çev: Sabiha Bozdağlı, Güneş Yay., İstanbul, 1996.
- İNALCIK, Halil, *Atatürk ve Demokratik Türkiye*, Kırmızı Yay., İstanbul, 2007.
- KEKEÇ, Ahmet, *CIA ve 12 Eylül Bir İhtilalin Romanı*, Emre Yay., İstanbul, 1993.
- KEMAL, Mehmed, *Bu Darbeler Kimin İçin?*, Cem Yay., İstanbul, 1986.
- KÖKER, Levent, *Modernleşme Kemalizm ve Demokrasi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.

- KÜÇÜKYILMAZ, Mücahit, *Türkiye’de Siyasal Katılım Tek Partiden AK Parti’ye Siyasal İslam ve Demokrasi Tartışmaları*, Birey Yay., İstanbul, 2009.
- LEWIS, Bernard, *Demokrasinin Türkiye Serüveni*, YKY Yay., İstanbul, 2007.
- ORTAYLI, İlber, *Türkiye’nin Yakın Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2012.
- ÖYMEN, Onur, *Demokrasiden Diktatörlüğe İktidar Uğruna Demokrasiyi Feda Edenler*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2011.
- TEK, Hayati, *Darbeler ve Türk Basını*, Elips Kitap, Ankara, 2007.
- TEZİÇ, Erdoğan, *Anayasa Hukuku*, Beta Yayınları, İstanbul 2006.
- YETKİN, Çetin, *Türkiye’de Askeri Darbeler ve Amerika*, 27 Mayıs 1960- 12 Mart 1971- 12 Eylül 1980, Kilit Yayınları, 2012, İstanbul.
- YETKİN, Çetin, *Türkiye’de Askeri Darbeler ve Amerika*, Ümit Yay., 1995, Ankara.
- YILMAZ, Hakan, *Tarih Boyunca İhtilalalar ve Darbeler*, Timaş Yay., İstanbul, 2000.

ARŞİV BELGESİ

- Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem: 1, Cilt: 16, B: 67, 05.04.1963, O:2.
- Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem: 5, Cilt: 14, B: 50, 22.02.1980, O:1.
- Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem: 1, Cilt:1, B: 15, 30.11.1961, O:1.